

Een kleinschalig archeologisch onderzoek: slot Grimhuijsen te Ulvenhout

door

ASTRID VAN DER ZANDE

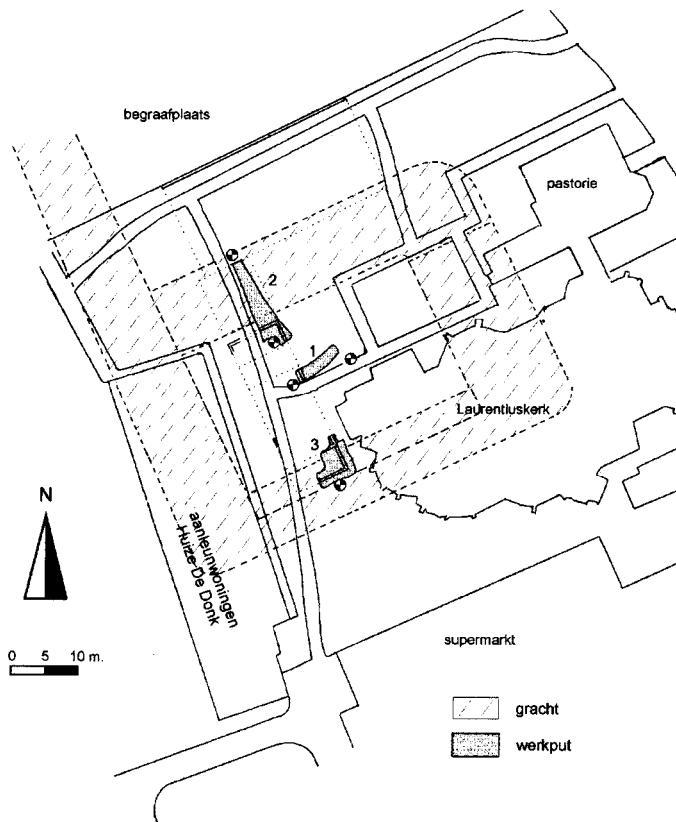
Inleiding

In Ulvenhout heeft tot 1904 slot Grimhuijsen gestaan. Het slot werd in 1904 afgebroken, nadat de nieuwe pastorie en de St. Laurentiuskerk gereed kwamen. Op de afbeelding 1 is te zien dat aan de oostzijde van het terrein van het voormalig slot nu de St. Laurentiuskerk en de pastorie te vinden zijn. Aan de westzijde staan de aanleunwoningen van Huize De Donk. De zuidzijde heeft een verbinding met een parkeerterrein van een supermarkt en de noordzijde grenst aan de Heilige begraafplaats.¹ De Laurentiuskerk werd in 1996 grondig gerenoveerd. Voor de *Heemkundekring Paulus van Daesdonck* was dit de aanleiding om verder onderzoek te verrichten naar slot Grimhuijsen. Zij hadden de beschikbare informatie over het slot verzameld en de ligging geconcludeerd door een vergelijking van het kadastrale minuutplan van 1827 met die laatste gegevens. Aan de achterzijde van het koor van de St. Laurentiuskerk werd een proefput gegraven. Naar aanleiding van deze vondsten werd in februari 1997 een verkennend onderzoek verricht door het Instituut voor Toegepast Historisch Onderzoek (ITHO) in Tilburg, met toestemming van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.- B.) en de gemeente Ginneken, waartoe Ulvenhout tot 1997 behoorde. Tijdens dat verkennend onderzoek werden met behulp van een kraan drie kleine werkputten gegraven, om de fundering van slot Grimhuijsen zichtbaar te krijgen. Uit sporen werden diverse vondsten verzameld. Bovendien werden er nog 39 grondboringen gezet om muurresten aan te boren op plaatsen waar met de kraan geen sleuf kon worden getrokken zoals langs boomwortels en het wandelpad. Tenslotte werd ook de grond met een metaaldetector nagezocht op metalen voorwerpen tot zo'n vijftien cm diepte. Door opgravingen kon de exacte ligging van slot Grimhuijsen bepaald worden. Kleinschalig archeologisch onderzoek kan zo een belangrijke bijdrage leveren aan de oplossing van knelpunten en raadsels op lokaal en regionaal niveau.

Dit artikel is gebaseerd op het opgravingsverslag² en op relevante publicaties van A. Jansen in *Brieven van Paulus*, het orgaan van de Heemkundekring Ulvenhout.

Het onderzoek naar slot Grimhuijsen

Met de kraan werden drie werkputten gegraven (zie afbeelding 1).³ De eerste was twee meter breed en zeven meter lang en lag ten noorden van het pad dat nu

1. Situatieschets ligging werkputten 1, 2 en 3 ten opzichte van de huidige bebouwing.

langs de noordzijde van de kerk loopt.⁴ Dit is de plaats waar in de negentiende eeuw de ingang van het huis moet hebben gelegen met het bekende Poortje van Grimhuijsen, dat nu aan de straat tussen de kerk en de pastorie staat opgesteld. Hier werden funderingsresten gevonden, bestaande uit een steenlaag van roze-gele bakstenen, die gemetseld waren met gelige kalkmortel. De fundering lag op een fijn laagje natuurlijk dekzand en op een circa tien tot vijftien centimeter diep laagje puin. In het noordprofiel werd ook een bruin-geel zandlaagje aangetroffen van circa zeven tot twaalf centimeter dik. Aan de westzijde van de fundering werd een vast bruin pakket aangetroffen, vermoedelijk de oorspronkelijke vlijlaag⁵ onder de vloer binnen het gebouw.⁶

Aan de oostzijde van het gebouw werden twee greppeltjes aangetroffen. In een daarvan lag een scherp Elmpter aardewerk dat tussen 1175 en 1350 na Chr. te dateren is. Omdat de greppels te diep in het profiel liggen kan met waarschijnlijkheid worden aangenomen dat zij geen relatie met slot Grimhuijsen hebben. Wel zouden de scherven aanwijzingen kunnen zijn voor een gebouw dat daar in de veertiende

eeuw gestaan moet hebben. Hiervoor zijn overigens geen andere aanwijzingen gevonden.⁷ De tweede werkput mat vijftien bij twee meter breed en was gelegen aan de noordzijde van slot Grimhuijsen. Hier werd een funderingshoek teruggevonden die in het verlengde ligt van de eerste werkput. Dit deel was gemaakt van roze-gele stenen en gemetseld met gelige kalkmortel die overeenkomt met de mortel van de eerste werkput.⁸ De muur is ongeveer 59 centimeter breed en heeft een schuin afgestreden versnijding naar een breedte van 69 tot 72 centimeter. Ongeveer vijftig centimeter onder deze versnijding is de indruk van een plavuizen vloer zichtbaar. Na het leggen van deze plavuizen is de muur aan de binnenzijde bepleisterd met gelige kalkmortel. De vloer van werkput 2 lag zo'n 70 cm lager dan de vloer in werkput 1, wat erop zou kunnen duiden dat dit gedeelte van het gebouw de kelder bevatte. Waarschijnlijk is deze vloer bij de sloop van het gebouw uitgebroken. Aan de gebroken plavuizen in de kelder zat harde *tras*-mortel, een met vulkanisch gesteente verharde kalkmortel met een waterdichte eigenschap. Deze mortel is vanaf de vijftiende eeuw bekend, maar wordt vanaf de zeventiende eeuw algemeen toegepast bij kelders.⁹ Na de sloop van het gebouw werd de kelder opgevuld met puin, mortel en zand. Aan de noordzijde van het gebouw heeft een gracht gelegen die gedeeltelijk is gedempt met aardewerk, glas, metaal, daktegel- en baksteenfragmenten. Het aangetroffen aardewerk stamt uit de tweede helft van de zestiende eeuw. In het grondprofiel vanaf de vondstconcentratie naar de muur toe is een wand van op elkaar gestapelde plaggen gevonden. Deze plaggen waren een herstelling van de eerdere oever van de gracht. Door middel van grondboringen is de loop van de gracht verder gevolgd. Deze was tenminste acht meter breed, de andere oever werd niet opgeboord.¹⁰ Gezien de vondsten die in de gracht werden aangetroffen moet de gracht in de tweede helft van de zestiende eeuw zijn gedempt. Bovenop de gedempte gracht heeft het bijgebouw gestaan, dat in de late zestiende of begin zeventiende eeuw gedateerd kan worden.

Werkput 3, een uitbreiding van de proefput die in 1996 gemaakt was door de heemkundekring *Paulus van Daesdonck*, was zes meter breed en drie tot vijf en een halve meter lang. Op circa 85 tot 95 centimeter onder het maaiveld werd een hoek van een bakstenen fundering gevonden, die eerder door de heemkundekring was vrijgelegd. De bakstenen waren geel van kleur en kleiner dan de eerder aangetroffen stenen. Naast deze gele bakstenen waren ook zachtere, roze bakstenen gebruikt. Deze werden vaak gebroken aangetroffen en bevatten resten kalkmortel, wat duidt op hergebruik van de stenen. Verder was ter versteviging in de zuid-oosthoek ook een natuursteen opgenomen.¹¹ De muur die gemetseld was in een kruisverband zonder dwarsverbindingen was door deze slechte metselconstructie en de verzakking van de grond gescheurd. De ruimte binnen de fundering en direct tegen de buitenzijde van de muur was aangevuld en opgehoogd met een dik puinpakket. De onderzijde van de muur kon niet worden vastgesteld in verband met de veiligheid en het opkomende grondwater.¹² Dit puinpakket bevatte naast aardewerk, steengoed, flessen en drinkglazen ook fragmenten als vensterglas en loodprofielen. De vondsten werden gedateerd op het einde van de achttiende eeuw of in het eerste kwart van de negentiende eeuw.¹³ Dit duidt erop dat Grimhuijsen in de achttiende eeuw of in het begin van de negentiende eeuw geheel of gedeeltelijk gesloopt en gerenoveerd is. Omdat

de gebruikte bakstenen en mortel jonger lijken dan de bakstenen uit de werkputten een en twee, werd werkput drie uitgebreid in noordelijke richting. Daarbij werd een muurhoek van het oudere huis gevonden. De verbinding tussen de muurfragmenten van het oude huis en de gevonden muurfragmenten was koud, een aanwijzing dat de gevonden muurfragmenten deel uitmaakten van een latere aanbouw. Het puinpakket was waarschijnlijk gebruikt om de gracht te dempen. Waarschijnlijk werd direct na het dempen van deze gracht de aanbouw gebouwd.¹⁴ De beschoeiing van de gracht is in zuidelijke richting verlegd, ongeveer 1,75 meter zuidelijk van de zuidmuur van de aanbouw. Van de beschoeiing werd nog een eiken balk aangetroffen. Boven deze balk lag een bezink- of een sterfput van het riool. Nadat de gracht in de negentiende eeuw gedempt was, heeft men de bestaande hemelwaterafvoer verlengd die nu uitmondde aan de rand van de gracht.¹⁵

Naast de werkputten werden ook 39 grondboringen gezet om de westgevel van het gebouw vast te stellen. Omdat die gevel zich grotendeels onder het bestaande wandelpad bevindt, kon die niet worden opgegraven.¹⁶

De geschiedenis van Grimhuijsen

In de dertiende eeuw verwierven de Heren van Breda een belangrijke hoeve in Uivenhout. Dit 'Oud Hof' bestond al voor 1243 en was in 1278 het centrum van de Bredase heerlijkheid Ulvenhout. Het was de gewoonte dat de heer van Breda deze hoeve in leen gaf aan een van zijn zonen. Slot Grimhuijsen kan een latere afsplitsing van deze hoeve zijn, waartoe het dan eerst behoort heeft.¹⁷ In 1474 wordt voor het eerst gesproken over Grimhuijsen. In dat jaar wordt *Jan van der Leck, geheten Grimhuijsen, met syn huysinge en hoovinge geheten Grymhuysen met heure toebehoorten tesa-men VI bunder* vermeld als leenman van de Heer van Breda.¹⁸ Deze grond is gelegen in de huidige Dorpsstraat.

Ook aan de overzijde van deze straat lagen nog stukken grond die bij dit leen behoorden, evenals zes bunder heide tussen de huidige Annevillelaan en het Ulvenhoutse bos. Jan van der Leck, die de naam Grimhuijsen aangenomen heeft, was vermoedelijk een bastaardzoon van Jan III van Polanen, de Heer van Breda. Jan van der Leck, was waarschijnlijk met een aantal goederen beleend in Ulvenhout. Ter exploitatie van dit leen zal hij er waarschijnlijk een eenvoudige boerenwoning hebben gebouwd, waar hij vermoedelijk zelf niet gewoond heeft.¹⁹ Tussen 1516 en 1581 was de familie Van de Kieboom met Grimhuijsen beleend.²⁰ De familie Van de Kieboom breidde haar bezit aanzienlijk uit door de aankoop van een boerderij op de hoek van de Dorpsstraat en Annevillelaan. De boerderij die daarna de hoeve van Grimhuijsen werd genoemd, ging waarschijnlijk alle economische activiteiten herbergen.²¹ In 1581 werd griffier Vogelsanck de nieuwe eigenaar van slot Grimhuijsen. Hij verhuurde de woning aan hereboeren en burgers.²²

De noordgracht moet al voor 1600 gedempt en verder naar het noorden verlegd zijn. Uit de vondsten in deze gracht blijkt dat Grimhuijsen in die periode een huis met aanzien moet zijn geweest. Door het verleggen van de noordgracht, werd het terrein van het huis vergroot en kwam er ruimte voor een bijgebouw. Wanneer dit gebouwd werd, is niet precies bekend. Omstreeks 1609 nam Philips Willem van

Oranje de Bredase goederen in bezit, die hij van zijn vader had geërfd. Hij beleende Justinus van Nassau met deze goederen. Deze heeft tijdens het Twaalfjarig Bestand slot Grimhuijsen geheel gerenoveerd tot:

*een sterk gebouw, Grimhuysen genaamt, aldaar gesticht bij de Heeren uyt 't oude Geslacht van Grimhuysen, waar van het ook den naam behouden heeft, doch naderhant hertimmert bij Justinus van Nassau, Stadvoogd van Breda, van wien het in 't vervolg van tijd gekomen is op den heer Jan de Wijse, voornaam Handelaar te Breda, door wiens erfgenamen het nog bezeten wordt.*²³

Jan de Wijse werd in 1679 eigenaar van Grimhuijsen, samen met zijn tante Perijna van Bernagie, weduwe van de Bredase apotheker Johan Wils. In deze tijd bestond Grimhuijsen uit twee woningen, die voor de eigenaren als buitenverblijf dienden. Op grond van kaart- en archiefmateriaal is zicht gekregen op de ontwikkelingsgeschiedenis van Grimhuijsen vanaf de zeventiende eeuw. Uit de zeventiende eeuw zijn enkele afbeeldingen van het slot bekend. Landmeter Jacob Lips heeft in 1621 een kaart gemaakt van het Mastbos waarop Grimhuijsen is weergegeven als een langgerekt huis met dwars daarop een tweede gebouw. Het gehele gebied is omgeven door een gracht en heeft een toegangsweg vanaf de Steenweg of huidige Dorpsweg. Aan de zuidzijde lag een siertuin die aangelegd was in vierkante vakken.²⁴ Ook uit 1625 is een kaart bekend waarop het slot staat afgebeeld. Deze kaart is gemaakt door Callot. Hij beelde Grimhuijsen af als een omgracht gebied, met daarop een hoofdgebouw en een bijgebouw.

Op de kaart uit 1705, gemaakt door S. Vereijk, blijkt dat Grimhuijsen toen reeds de vorm had, als bij de sloop in 1904.²⁵ Grimhuijsen staat ook beschreven bij A. van Broekhuysen (1758). Volgens hem was Grimhuijsen

*een schoon groot huys, gebouwd bij Graave Justinus van Nassouw als hij tot Breda Gouverneur was om een vermakelijke eensaamhyd in sijn oude dagen te genieten en is na sijn dood verkogt. De roomsen doen in het klijne gebouw hun godsdien, omdat daar geen kerk is.*²⁶

Grimhuijsen was vanaf circa 1740 gedurende de reformistische onderdrukking in gebruik bij de rooms-katholieken. Het functioneerde als pastorie, het bijgebouw diende als schuurkerk. Toen in 1792 de gracht aan de noordzijde gedempt werd, ontstond er meer ruimte voor de te bouwen kerk. Op de plaats van het bijgebouw werd gebouwd.²⁷

Over het verbouwen van de pastorie is niets bekend, terwijl wel rekeningen bewaard zijn gebleven van de kerk. De pastorie was eigendom van de pastoor. Telkens na de dood van een pastoor verkochten de erfgenamen de pastorie aan zijn opvolger voor circa tweeduizend gulden. De pastoors hadden vaak grote moeite om de pastorie in goede staat te houden. In 1818 droeg pastoor J. L. van Hal de pastorie dan ook over aan het kerkbestuur. Het kerkbestuur zou op haar beurt de pastorie in goede staat moeten houden. In 1818 werd de derde verdieping van het *hoog huys* verwijderd. Om de verloren gegane ruimte te compenseren heeft men waarschijnlijk aan

de zuidzijde een travee gebouwd. In 1865 werden de kozijnen vervangen en werd het gehele gebouw van een pleisterlaag voorzien. De gracht aan de zuidzijde werd tot vier meter versmald. De grachten aan de zuid- en oostzijde werden in 1865 en 1885 gedempt, terwijl de resterende gracht aan de westzijde in 1904 en het zuidelijke gedeelte in 1965 gedempt werden. In 1904 werd de overgebleven vijver uitgebaggerd.²⁸ Nadat de St. Laurentiuskerk in 1904 gereed kwam, werden beide gebouwen afgebroken. De noordzijde van de muur van de schuurkerk is gerestaureerd en dient nu als afscheiding van de huidige begraafplaats. De uit de zeventiende eeuw stammende toegangspoort is verplaatst in de richting van de Dorpsstraat. De St. Laurentiuskerk is gebouwd op het oostelijke gedeelte van de gracht. Op de westzijde van de gracht zijn enige aanleunwoningen van Huize den Donk gebouwd.²⁹

Conclusie

De opgravingen van de *Heemkundekring Paulus van Daesdonck* en het ITHO leverden concrete gegevens op die goeddeels overeenstemden met de al beschikbare historische informatie. Bovendien is nu de exacte ligging van het slot bekend, zodat men er in de toekomst rekening mee kan houden bij bouwwerkzaamheden in de directe omgeving. Kleinschalig archeologisch onderzoek kan zo belangrijke bijdragen leveren tot het beantwoorden van vragen en kwesties die spelen op het niveau van het lokale historische onderzoek.

AANTEKENINGEN

1. T. de Jong, *Slot Grimhuijsen. Ondergronds monument opgespoord* (Tilburg, 1997)12. Verschenen in: ITHO Archeologische Reeks, nr. 21.
2. Zie noot 1.
3. Idem, 30.
4. A. Jansen, 'Grimhuijsen archeologisch onderzocht', in: *Brieven van Paulus* 116 (1997)27.
5. Een vlijlaag is de eerste laag stenen, die als fundering bij het bouwen van een muur gelegd wordt.
6. T. de Jong, 36.
7. T. de Jong, 37 en A. Jansen, *Grimhuijsen* 116, 27.
8. T. de Jong, 39 en A. Jansen, *Grimhuijsen* 116, 27.
9. T. de Jong, 39.
10. Idem, 41.
11. T. de Jong, 42 en A. Jansen, *Grimhuijsen* 116, 31.
12. T. de Jong, 44.
13. Idem, 55.
14. Idem, 45.
15. Idem, 45.
16. Idem, 46.
17. Idem, 21.
18. T. de Jong, 21 en A. Jansen, *Grimhuijsen* 116, 77.
19. A. Jansen, 'Grimhuijsen opgemeten en verkend', in: *Brieven van Paulus* 112 (1996)77.
20. In *Brieven van Paulus* 116 worden twee andere schrijfwijzen van deze naam gehanteerd, namelijk Van den Kijeboom en Van de Kyeboom. In dit artikel wordt als schrijfwijze Van de Kieboom gehanteerd.
21. A. Jansen, *Grimhuijsen* 112, 77.
22. T. de Jong, 22, A. Jansen, *Grimhuijsen* 112, 79 en A. Jansen, *Grimhuijsen* 116, 34.
23. Thomas Ernst van Goor, *Beschryving der Stadt en Lande van Breda* ('sGravenhage, 1744)370-371.
24. T. de Jong, 24 en A. Jansen, *Grimhuijsen* 112, 79.
25. T. de Jong, 23 en A. Jansen, *Grimhuijsen* 112, 79.
26. T. de Jong, 23.
27. A. Jansen, *Grimhuijsen* 116, 35
28. Idem, 39.
29. Idem.